

Kirjoja

Yrjö Haila

Onko ympäristö todella?

Jarno Valkonen (toim.):

Ympäristösosiologia, WSOYpro, Helsinki, 2010. (256 s.)

Yhteiskuntatieteellistä ympäristötutkimusta esittelevän uuden teoksen ilmestyminen suomeksi on merkkitapa. Yhteiskunnallinen näkökulma ympäristökysymyksiin tunnetaan edelleen meillä heikosti, vaikka tutkimus on vahvistunut merkittävästi ja yleisesityksiäkin on uuden vuosituhannen ensimmäisellä vuosikymmenellä julkaistu useita.

Ottakaamme siis tyytyväisinä vastaan Jarno Valkosen kokoaman tutkijaryhmän kirjoittama *Ympäristösosiologia*. Kirjaan sisältyy kymmenen lukuja, joissa ryhmän viisi jäsentä esittelevät hiukan erilaisina kirjoittajajyhdistelminä ympäristöön kohdistuvia, sosiologiseen tutkimusotteeseen tavalla tai toisella perustuvia käsitteitä ja tutkimustuloksia.

Mikä osa yhteiskunnallista ympäristötutkimusta on ympäristösosiologiaa? Tällainen kysymys ei oikeastaan ole aiheellinen, eikä se edes heräisi, elleivät kirjoittajat viljेलisi kirjan otsikon antamaa nimikettä niin taajaan ja laaja-alaisesti. Esipuheen ensimmäisessä kappaleessa nimike toistuu hiukan vaihtelevissa kieliopillisissa muodoissa seitsemän kertaa. Lukijalle taotaan päähän, että *ympäristösosiologiaa* tämä on.

Mitä se siis on? Kirjan sisältöä esittelevässä kirjan ensimmäisessä luvussa ympäristösosiologialle annetaan kaksi määritelmää. Ensinnäkin

[y]mpäristösosiologia ymmärretään kirjassa tutkimus- ja oppialaksi, joka tarkastelee yhteiskunnan ja ympäristön vuorovaikutusta monipuolisesti. [...] Parhaimmillaan ympäristösosiologinen tutkimus onkin silloin, kun se haastaa ajattelemaan yhteiskunnan ympäristösuhdetta uudella tavalla, saa näkemään ympäristösuhteeseen sisäisesti kuuluvat riippuvuusuhteet ja luo näin uusia käsi-

tyksiä ja käytäntöjä. Tämä on myös yksi kirjan tavoitteista. (s. 21–22)

Hiukan jäljempänä kirjoittajat toteavat:

Ympäristösosiologia tarkastelee nimensä mukaisesti ympäristöä sosiologisesta näkökulmasta. Mutta mistä oikeastaan on kyse, kun tarkastelun kohteena ovat luonto ja ympäristö? Kirjan toisen luvun tavoitteena on vastata tähän kysymykseen. Luvussa esitellään ympäristösosiologinen näkemys luonnosta yhteiskunnallisena ilmiönä. Tämän näkemyksen mukaan luonto ja ympäristö ovat liian sosiaalisia ja kulttuurisia ilmiöitä, että ne voisivat olla ainoastaan aineellisen todellisuuden osia. (s. 23)

Tällaisista opetus- ja tutkimusalan luonnehdinnoista lukija hämmentyy perin pohjin, mikäli jää niitä pohtimaan. Mitä ovat sellaiset sosiaaliset ja kulttuuriset ilmiöt, jotka eivät ole aineellisen todellisuuden osia? Vai onko ydin edellisessä luonnehdinnassa, että ne eivät ole ainoastaan aineellisen todellisuuden osia, vaan myös jonkin muunlaisen todellisuuden osia? Minkälaisen? Hämmennys toistuu tavan takaa kirjaa lukiessa, sillä ympäristön yhteiskunnallista luonnetta kuvataan lukuisissa kohdissa kovin jyrkin sanonnoin:

Mitään yhteiskunnan ulkopuolista luontoa ei nimittäin enää ole... (s. 17; asiayhteys on Ulrich Beckin käsite riskiyhteiskunta)

Luonnosta onkin tullut yhä selvemmin yhteiskunnallinen ilmiö ja vähemmässä määrin ekologinen

tai biologinen [...] Tieteen ja tekniikan avulla luonnon prosessit on alistettu ihmisen kontrolliin ja valjastettu palvelemaan ihmisten pyrkimyksiä, minkä vuoksi luonto on mitä moninaisimmin tavoin elimellinen osa yhteiskuntaa. (s. 37–38)

Luontoa koskevat kuvaukset eivät siis niinkään ole puhetta luonnosta vaan yhteiskunnasta ja sen kehittämisen suunnasta. (s. 47; asiayhteytenä on luonnon symbolinen esittäminen sanallisin luonnehdinnoin tai kuvin)

Näitä lausahduksia kohdatessaan lukija voisi ehkä olla armelias ja jättää retoriset ylilyönnit huomiotta. Tällöin olisi jopa mahdollista olla suurin piirtein samaa mieltä ainakin joidenkin lausumien kanssa. Oppikirjaksi tarkoitettu teksti on kuitenkin luettava kirjaimellisesti. Lausahdukset uusintavat inhimillisen maailman ja luonnon maailman välistä dikotomiaa, josta kirjoittajat ilmoittavat pyrkivänsä eroon. On harkitsematonta käyttää sanontoja, jotka tuntuvat kieltävän luonnon ja ympäristön aineellisen todellisuuden. Päinvastoin inhimillisen olemassaolon aineellista todellisuutta tulisi korostaa. Kulttuuri ja yhteiskunta sekä yhteiskunnallisten käytäntöjen tuottamat, kulttuurissa elävät luontokäsitykset ovat aineellista todellisuutta myös. Mitä muuta todellisuutta ne voisivat olla? Ihmisten asema muuhun luontoon nähden on muotoutunut yhteiskuntahistorian tuloksena erilaiseksi kuin muiden lajien, mutta ei inhimillisiä elinehtoja mikään ei-aineellinen sfääri määrää.

Lisäksi ajatus, että luonnon prosessit on ”*alvistettu ihmisen kontrolliin ja valjastettu palvelemaan ihmisten tarpeita*”, on kohtalainen ylilyönti. On toukokuun puoliväli 2011, ja seuraamme edelleen hermostuneina yrityksiä saada ryhmä japanilaisia ydinreaktoreita ”*alistetuksi kontrolliin*” niitä ravistelleiden maanjäristyksen ja tsunamin jäljiltä. Missisippi sitä paitsi tulvii taas, ja tornadot tuhosivat pari yhdysvaltalaista ei aivan pientä kaupunkia kevään korvalla. Tällaiset esimerkit voisi moninkertaistaa, myös niiltä ajoilta, jolloin *Ympäristösiologian* teksti viimeisteltiin.

Kirjassa esiintyvät sanonnalliset ylilyönnit ilmentävät yhteiskuntatieteellisten ympäristöntutkijoiden alemmuudentuntoa luonnontieteeseen painottuvien ympäristötieteiden rinnalla. Muuten en osaa niitä käsittää. Mutta perustana on näköharha. On asioita, joita luonnontieteet osaavat tehdä ja tekevät hyvin. On myös asioita, joita yhteiskuntatieteet osaavat tehdä ja tekevät hyvin. Näkökulmien eroja korostavan ”rajatyön” (*boundary work* Thomas Gierynin termin) tekemisen sijasta on

tarpeen etsiä ongelma-alueita, joiden täsmentämiseen ja ratkaisemiseen molemmat voivat antaa panoksen.

Tiedon ja sitä määrittävien tulkinallisten kerrostumien luonne on yksi hedelmällistä yhteistyötä mahdollistava ongelma-alue. Vaikuttaa siltä, että *Ympäristösiologian* kirjoittajat eivät oikein ole näistä mahdollisuuksista selvillä. Sen tuntuu aiheuttavan mekaanisen käsityksen yhteiskuntatieteen ja luonnontieteen erosta. Esimerkiksi luvussa ”Tieto, tiede ja asiantuntijuus” todetaan seuraavasti: ”*Monet ympäristöongelmat ja riskit ovat paljain silmin havaittavissa. Tällaisia ovat esimerkiksi mäntypuiden neulasvauriot ja sienitautien aiheuttamat tuhot puissa.*” (s. 83) Tähän asialliseen toteamukseen liittyvässä alaviitteessä kuitenkin esitetään seuraava täsmennys: ”*...esitetty esimerkki paljain silmin nähtävistä tuhoista edustaa positivismin naiivia kantaa...*”

Ovatko ihmiset, jotka paljain silmin tekevät havaintoja ympäristössä näkyvistä asioista, naiiveja positivistiteja? Eivät todellakaan ole. Asiaa koskeva sekaannus johtuu siitä, että tiedollisten näkemysten monitasoisuus jää huomaamatta. Alaviitteen aluksi todetaan, että tiedon luonnetta koskevat erilaiset näkemykset perustuvat ”*käsityksiin todellisuuden luonteesta*”. Tästä ei kuitenkaan ole kyse. Tieteellisen tiedon luonnetta koskevat olennaisesti erilaiset näkemykset perustuvat kysymykseen siitä, millaiseksi ymmärretään todellisuutta koskevien käsitysten ja todellisuuden keskinäinen suhde. Ympäristöä koskevien käsitysten muodostuminen voi perustua esimerkiksi suoriin aistihavaintoihin – hyvin usein perustuukin. Tässä ei ole mitään epäselvää. Epäselvyyksiä syntyy, kun kysytään, millaisia tulkintoja havaintojen tuottamat käsitykset tekevät mahdollisiksi sekä minkälainen on näiden tulkintojen suhde todellisuuteen.

Erilaiset havainnoitsijat voivat päätyä erilaisiin tulkintoihin. Tieteelliset tulkinnat ovat havainnoinnin käytäntöjen sekä havainnointia ohjaavien teoreettisten käsitysten – eli siis tutkimusperinteiden – ehdollistamia. Erilaisten tulkintojen luotettavuutta voidaan nykyisin arvioida sangen monipuolisin ja uskottavin kriteerein. Tällaisessa käytännöllisessä mielessä tiede on todella edistynyt. Se kykenee tuottamaan monenlaisista ilmiöistä tulkintoja, jotka ovat tavattoman paljon luotettavampia kuin vastaavia ilmiöitä koskeneet tulkinnat joitakin vuosikymmeniä sitten, vuosisadoista puhumattakaan. Positivismi viittaa ajatukseen, että välittömät aistihavainnot ovat ainoa mahdollinen tulkintojen perusta. Tähän uskovia naiiveja positivistiteja ei enää ole.

Tulkintojen suhde todellisuuteen on eri asia. Sitäkin voidaan kuitenkin mielekkäästi arvioida. Arvioinnin kriteerit liittyvät siihen, millaisia aineellisia käytäntöjä on tulkintojen perustana. Kun tornado hajottaa talon, tornado on pakko uskoa todelliseksi – varsinkin, jos talo sattui olemaan arvioitsijan koti. Se, mistä tornadot tulevat ja mihin ne menevät ja miksi, on eri asia. Positiivisesti voisi kuvitella, että ainoa mahdollinen tapa selvittää tornadojen tulemisia ja menemisiä on havainnoida, kuvata ja laskea niitä, laatia laskelmista tilastoja, ja niin edelleen. Tällaisia positivistieja on. Huomattakoon samalla kuitenkin, että lähestymistavalla voi päästä aika pitkälle. Huomattavasti pidemmälle kuitenkin päästään, kun tutkimus perustuu käytännölliseen tekemiseen, joka muun muassa jäljittelee tutkimuksen kohteena olevaa ilmiötä, toistaa sitä erilaisissa muodoissa ja koettaa saada luoduksi sen syntymiseen vaikuttavia ehtoja. Siis kokeilee, mallintaa, laskee ja vertaa laskelmien tuloksia havaintoihin. Tulkintojen luotettavuus on pohjimmiltaan myös käytännöllinen kysymys. Kaikkien alojen tulkinnallisesta luotettavuudesta kiinnostuneet tutkijat, yhtykää!

Tietoa koskevassa luvussa on toinenkin luonnontieteellisen tiedon luonteeseen liittyvä kummallinen toteamus. Jaksossa ”Asiantuntijuus ja maallikkous” todetaan seuraavaa:

Kun asiantuntemus eriytyy ja kapenee, kenelläkään ei ole kokonaisvaltaista käsitystä ympäristöstä ja sitä koskevista ubista. Paradoksaalista on se, että mitä osaavammiksi modernit yhteiskunnat ovat tulleet luonnon muokkaamisessa, sitä vähemmän niillä on laajaa tietämystä muokkaamisen kohteeksi joutuneesta luonnosta. (s. 94)

Minun on mahdoton käsittää tätä lausahdusta. Tieteellisen tiedon kehityksen dynamiikkaan on viimeistään Aristoteleesta lähtien liittynyt se, että erikoistuneiden tietojen ja taitojen perustalta on ajoittain muodostunut synteesejä. Tällainen kehityskulku on nykytutkimuksessa pikemminkin voimistunut kuin heikentynyt, myös ja erityisesti ympäristöön liittyvien ongelmien osalta. Maapallon ilmastoyhteisöä ja biogeokemiallisia kiertoja tai globaalia ekologiaa ja eliökunnan monimuotoisuutta käsitteleviä, tuhansia osanottajia kokoavia kongresseja järjestetään luvuttomasti, ja uusia julkaisusarjoja ilmaantuu jatkuvasti. Lisäksi sosiaalis-ekologisia systeemejä ja niiden kestävyys ehtoja (resilienssiä) koskeva tutkimus on suorastaan muodikkasta. Miten tämä sopii yhteen edellisen sitaatin kanssa?

Ympäristösosiologian kirjoittajien heikon kohdan paljastaa lähdeviite, jonka he antavat lainaamani kohdan tueksi hiukan siitä edempänä: Dickens 1996. Toisin sanoen, kirjoittajat perustelvat lausumansa teoreettisen auktoriteetin äänellä. Samainen auktoriteetti hallitsee jaksoa ”Vieraantumisen”, joka sisältyy lukuun ”Sosiologisia lähestymistapoja yhteiskunnan ympäristösuhteeseen”. Siinä kirjoitetaan muun muassa seuraavaa:

Luonnontieteilijöiden hallitseva rooli ympäristökysymyksissä on sekin vieraantumisen osoitus ja vieraantumista ylläpitävä tekijä. Kun keskustelua saastuttajista ja myrkyistä käydään pääosin luonnontieteen termein, niiden yhteiskunnallinen, kulttuurinen ja poliittinen ulottuvuus jää tunnistamatta. Koska ympäristökysymykset eivät ole vain luonnon ilmiöitä ja ongelmia saati luonnontieteen tutkimuskohteita, vaan mitä suurimmassa määrin seurausta ihmisten päätöksenteosta ja toiminnasta, luonnontieteiden ja yhteiskuntatieteiden välinen työnjako on johtanut kapeaan ymmärrykseen yhteiskunnan ja ympäristön välisestä suhteesta. (s. 57–58)

Vieraantumishöpinän sijasta kirjoittajien tulisi osoittaa, millaista oikeasti hyödyllistä ymmärrystä yhteiskuntatieteellinen tutkimus on tuottanut ympäristöongelmista. Epäselväksi jää, uskovatko kirjoittajat itse siihen, mitä he Dickensiin tukeutuen esittävät. Kaiken kaikkiaan käsitteellisten auktoriteettien korostunut asema on yksi teoksen profiilin piirteistä, joka saa minut ärsyyntymään. Ympäristösosiologian johdantokirjan keskeiseksi anniksi ei riitä esittää, mitä tuo ja tämä auktoriteetti on lausunut. Auktoriteettien sijaan johdantokirjan tulisi esitellä ympäristösosiologisen tutkimuksen antia: tutkimusongelmia, -menetelmiä ja -tuloksia.

Empiiristä tutkimusta kirjassa esitellään hämentävän vähän erityisesti siihen nähden, millaisia kiinnostavia tuloksia kirjoittajat itse ovat omissa tutkimuksissaan saavuttaneet. Tulokset jäävät viitteiden taakse, esimerkiksi seuraavanlaiseen tapaan: ”On esimerkiksi selvitetty asukkaiden asenteita suhteessa ydinjätteiden loppusijoitus suunnitelmiin [ks. Litmanen, Hokkanen & Kojo 1999] tai tuotu esiin ympäristöhallinnon ja maanomistajien välisten kiistojen syitä ja seurauksia [ks. Nieminen 1994].” (s. 19) Mikäli lukija kiinnostuu siitä, miten asukkaat asennoituivat ydinjätteisiin tai mistä hallinnon ja maanomistajien kiistoissa oli kyse ja mitä niistä seurasi, hankkikoon lähteet käsiinsä!

Tekstissä on myös luvattoman runsaasti virheellisiä yksityiskohtia, jotka lisäävät ärtymystä.

Käsite *dwelling* ei suomeksi ole ”asujaimisto” (s. 44); termi on verbistä johdettu substantiivimuoto, siis ”asustaminen”. Ulrich Beckin kirja *Risikogesellschaft* ei ilmestynyt ”muutamaa kuukautta ennen” Tšernobylin onnettomuutta (s. 59) vaan päinvastoin muutamia kuukausia onnettomuuden jälkeen. Beck päiväsi teoksen esipuheen toukuussa 1986; maininta Tšernobylin onnettomuudesta sisältyy esipuheen avausvirkkeeseen. Kaikki ”1970-luvulla kehitetyt ensimmäisen sukupolven ympäristötekniikat” eivät olleet ”tehottomia piipunpää- ja puhdistustekniikoita” (s. 66), vaan esimerkiksi suomalaiset paperi- ja selluloosalaitokset toteuttivat jo 60-luvulla prosessitekniisiä uudistuksia, jotka vähensivät päästöjä ja lisäsivät tuottavuutta. Nykyisin kutsuisimme niitä *win-win*-ratkaisuiksi. (Esittämäni lainauksen perässä on referenssi Huber 2004; kirjoittajat kaiketi luottavat tässä asiassa saksalaiseen teoreetikoon.) Yksityiskohdat ovat merkityksellisiä. Oppikirjaksi tarkoitettussa teoksessa ei saisi olla silmiin pistäviä epäilyttäviä yksityiskohtia.

Mutta palaan vielä kirjan aihealueeseen. Jarno Valkonen esittää kirjan loppuluvussa ”Ympäristösosiologian haaste” yhteenvetomaisesti näkemyksensä ympäristösosiologian luonteesta. Tekstis-

sä toistuu koko joukko yleisluontoisia normatiivisia tavoitteita, joihin on helppo yhtyä:

Avaamalla ympäristökysymysten sosiaalisia ja poliittisia perusteita ympäristösosiologia voi tarjota uusia ympäristötoiminnan ja -politiikan mahdollisuuksia niin paikallisesti kuin kansainvälisesti. (s. 204) ...[Y]mpäristökysymysten maapalloistuminen edellyttää ympäristösosiologisen tutkimuksen kehittymistä vielä aiempaa monipuolisemmaksi. (s. 206) ...[N]ykyinen ympäristösosiologia tarkastelee yhteiskunnan ympäristösuhdetta dynaamisena, alati muuttavana vuorovaikutussubteena, jossa sosiaaliset ja ekologiset tekijät ovat samanaikaisesti mukana. (s. 213)

Mikäpä siinä. Samoja virkkeitä voisi tosin *muuttavat muuttaen* käyttää kuvaamaan montaa muutakin yhteiskunnallisen ympäristötutkimuksen suuntausta. Mutta ei sillä väliä. Merkittävä kysymys sen sijaan on, millaisia ympäristöongelmien luonnetta koskevan ymmärryksen spesifejä aineksia alan yhteiskunnallinen tutkimus tuottaa. *Ympäristösosiologia* teos ei tällä kriteerillä arvioituna valitettavasti yllä kovin korkealle.

Hanna-Mari Ikonen

Kohtaamisia palvelutaloudessa

Linda McDowell:

Working bodies: interactive service employment and workplace identities, **Wiley-Blackwell, Oxford, 2009.** (272 s.)

Linda McDowell on brittiläinen tutkija, jonka maantieteilijät tuntevat ehkä parhaiten talousmaantieteilijänä mutta joka herättää mielenkiintoa myös sosiaali- ja kulttuurimaantieteellisestä sekä sukupuolen tutkimuksen näkökulmista. Hän on vierailut Suomessa useamman kerran, muun muassa vuonna 1999 naistutkimuspäivillä sekä vuonna 2009 työelämäntutkimuspäivillä. Pitkällä urallaan McDowell on ollut kiinnostunut taloudellisesta restruktuuraatiosta, työmarkkinoiden muutoksesta, luokasta ja sukupuolesta sekä näiden kytköksistä toisiinsa tilassa. Hän on julkaissut useita kirjoja, kuten teoksen *Capital culture*

(McDowell 1997), jossa hän tarkastelee sukupuolta, kaupunkia ja työuria 1980-luvun pankkimaailman maskuliinisen eliitin ja taloudellisen nousukauden yhteydessä. Teoksessa *Hard labour* (McDowell 2005) hän puolestaan kirjoittaa toisen maailmansodan aikana Neuvostoliitosta paenneista naisista, jotka yrittivät selviytyä koteihin ja tehtaisiin palkattuina työläisinä Iso-Britanniassa. Uusimman, nyt arvioitavan *Working bodies* -teoksen kohteina ovat uuden palvelutalouden toimijat ja sen reunamille roikkumaan jäävät ihmiset brittiläisessä kontekstissa – jonka erityisyyden hän onneksi huomioi. McDowellin tuotanto käsittelee